

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 09.04.19

Dette dokumentets nettsadresse (URL) er:

<https://www.litteraturogmedieleksikon.no/cm4all/uproc.php/0/essay.pdf>

Essay

(_sjanger, _sakprosa) Ordet “essayistikk” henviser til noe ubestemt: Det franske ordet “essai” kommer fra det senlatinske ordet “exagium” (fra 1100-tallet), som blant annet betydde overprøving, eksperiment og forsøk. I Frankrike på 1500-tallet betydde “essai” også øvelse og prøve (Zima 2012 s. 5). Sjangeren er “tøyelig og tilpasningsvillig” (Lange m.fl. 1998 s. 31).

Sjangeren deles ofte inn i formale og informale essay [se innførsler på disse]. Men noen essay passer ikke inn i noen av disse to kategoriene. Den amerikanske historikeren Peter Gays bok *The Tender Passion: The Bourgeois Experience – Victoria to Freud* (1999; førsteutgave 1986) avsluttes med et nesten 50 sider langt “Bibliographical essay”. Dette essayet informerer om og kommenterer en lang rekke bøker og andre historiske kilder for hvert kapittel i boka.

Essayet er “en sjanger mellom sjangrene” (Jan Andres sitert fra Zima 2012 s. 17), dvs. som faller mellom ulike stoler, og som dermed passer godt inn med postmodernitetens flytende sjangergrenser (Zima 2012 s. 18). Essayistikk er en “evne til tekstuell symbiose” (Zima 2012 s. 5). Hege Langballe Andersens bok *Hvordan får essaybegrepet mening?: En etnografisk studie av essayforståelser hos ti aktører i det essayistiske feltet* (2002) viser at forfatteren oppfatter “essay” som en svært vid og tøyelig sjanger.

“Den vanlige innvendingen mot essayet – at det er fragmentarisk og tilfeldig – forutsetter selv at totalitet er noe gitt og antyder at mennesket behersker denne totaliteten. Men essayet strever ikke etter å destillere fram det evige fra det forgjengelige; det søker snarere å gjøre det forgjengelige evig.” (den amerikanske litteraturprofessoren David Shields i *Dagbladet* 7. august 2010 s. 64) “Hele poenget med et essay er jo nettopp å holde på og videreføre tanken, finne paralleller til den, sette den i perspektiv, undersøke dens mulighet og umulighet.” (Lasse Midttun i *Morgenbladet* 20. – 26. februar 2015 s. 49)

“I think gifted essayists, like poets, novelists, playwrights, and screenwriters, are rare birds. The problem is, we don’t have a word for it – “creative prose” is awful,

nonfiction prose is clunky, and so we just have this thing called the essay. It is a mixed genre, poetic, rhetorical, personal, and argumentative. I think of the essay in its literal sense, as a “trial,” a venturing forth of an idea, image, notion, or concept, on that is made concrete with some example, but which aspires to a kind of universality or wider reach beyond the particular. Good essays are speculative & ambitious, but grounded in some particular observation: consider the opening of Hazlitt's “The Spirit of the Age”: “We live in an age of talkers, not doers; and the reason is, the world is growing old.” One would have to be very dull, indeed, not to be intrigued, puzzled, and drawn in by this opening. Where is he going? Who are the talkers? What sort of doings or actions are being neglected? And what does it mean that the world is growing old? What world? As measured by what clock?” (professor W. J. T. Mitchell i <http://humanities.uchicago.edu/faculty/mitchell/jkellerinterview.pdf>; lesedato 07.09.11)

“I try to write essays. I think of it as compensatory move. I'm too lazy and incompetent to write scholarly articles. They involve doing lots of research in the archives where formidable librarians look at you suspiciously. So I like to gather my books around me in my study, occasionally dragging in crate-loads on specific topics (like dinosaurs, photography, cinema, painting, psychoanalysis, ethnography, religion, and the history of science). I like to ponder a question: “What is an image?” “What is the difference between pictures and words?” or contemplate a mystery or just an interesting fact: how do we “see disability”? What could gesture language (the language of the Deaf) say that speech cannot? Why do images seem to have “lives of their own”? How do racial stereotypes work? In addition to my laziness about research, especially the kind of research that aims at complete mastery of a topic, I write essays because I enjoy them more than articles. I think of writing as an extension of thinking. You don't know what you think until you write it down, and so writing is a process of discovery. The best essays convey that feeling of surprise, elation – or its obverse, the feeling that one has gone too far, that the point has become absurdly over-clever, and must now be undercut. [...] The essay is ideally suited for this highly general, speculative, and interdisciplinary realm of writing, which merges philosophy and criticism with the more informal, tentative mode.” (professor W. J. T. Mitchell i <http://humanities.uchicago.edu/faculty/mitchell/jkellerinterview.pdf>; lesedato 07.09.11)

Essayet “befinner seg i et ingenmannsland mellom det å påvise og det å synse, mellom vitenskap og litteratur, mellom det kjølig analytiske og den personlige stil, mellom harde fakta og metafor. [...] Snarere enn en inntrenger eller erobrer, er essayisten rett og slett en “vågal utforsker”. [...] [E]ssayforfatteren er bevisst på at temaet går ut over hans kapasitet. I så måte søker han ikke å fastslå noe, men snarere å komme med forslag. Dette på samme vis som han ikke higer etter å uttømme emnet, men å utvide det. En viss skeptisk distanse er en iboende egenskap hos essayister, og dermed blir resultatet et verk preget av en viss “uavsluttethet” (noe forfatteren vet før han begynner å skrive). Om disse premissene fremstår som akseptable og til og med attraktive for enkelte, blir konsekvensen i praksis at de

tegner opp et forvirringens panorama. Sagt med andre ord: man får gjennomtrengelige skott og en utvisking av grenser som gjør det svært vanskelig å etablere essayets yttergrenser (selv om det er sant at en liknende hybridiseringsprosess i dag også påvirker romanen og andre litterære, kunstneriske og dessuten vitenskapelige uttrykk).” (Rafael Nuñez Florencio i <http://www.vagant.no/essayet-i-det-20-arhundre-pa-villspor-i-jungelen/>; lesedato 15.05.12)

“Med Marichals ord gjør “essayets føyelighet” forfatteren “kameleonsk”, og med det – noe som inngir ham en følelse av stolthet – uklassifiserbar og uforutsigbar. [...] [Jordi Gracia og Domingo Ródenas:] Essaysjangeren beveger seg, i følge de to, mellom vinkelspissene på en trekant som representerer “den eklektiske refleksjonen omkring verden, den spesialiserte refleksjonen og refleksjonen knyttet til den journalistiske aktualiteten”.” (Rafael Nuñez Florencio i <http://www.vagant.no/essayet-i-det-20-arhundre-pa-villspor-i-jungelen/>; lesedato 15.05.12)

I middelalderen skrev spanjolene Hernando del Pulgar og Diego de Valera epistler som er forløpere for essaysjangeren (Strosetzki 1996 s. 33).

Den franske diplomaten og forfatteren Eugène-Melchior de Vogüé skrev en rekke essay om russisk litteratur som han omarbeidet til en sammenhengende tekst i boka *Den russiske roman* (1886). Vogüés bok introduserte den russiske litteraturen i Frankrike. Den franske oversettelsen av Leo Tolstojs roman *Krig og fred* var solgt i 500 eksemplarer før Vogüés bok, mens det året etter *Den russiske roman* ble solgt 20.000 eksemplarer av Tolstojs roman (dvs. 40 ganger så mange). *Den russiske roman* ble utgitt i 21. opplag i 1927 (Lettenbauer 1984 s. 12).

Albert Einsteins bok *Essays in Science* (1933; den opprinnelige tyske tittelen kan oversettes *Mitt verdensbilde*) er en samling introduksjoner fysikere, astronomer og emner innen naturvitenskap. Einstein er saksorientert og skriver korte populærvitenskapelige tekster. Noen doktorgrads-avhandlinger består av essays, f.eks. Are Oust: *Four Essays on Prices of Housing Services: Evidence from Oslo* (2013). “Anna Aasen Godøy disputerer [dvs. forsvaret en doktorgrad] 14. mai ved Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo, med avhandlingen “Essays on Unemployment, Social Insurance and Labor Market Outcomes”.” (*Morgenbladet* 16. – 22. mai 2014 s. 32)

Den østerrikske forfatteren Peter Handke har publisert mange essay. ““Essay om det stille stedet”, som foreligger nå, knytter an til tre lignende tekster som Handke skrev rundt 1990. Mens andre forfattere prøvde å omsette det historiske vingesuset fra Berlinmurens fall til litteratur, hadde Handke stor og fortjent suksess med essayfortellingene “Om trettheten”, “Om jukeboksen” og “Om den vellykkede dag”. Det er Handke på sitt mest sjarmerende: en laidback reisende i språket, på uanstrengt jakt etter vakre formuleringer om temaer på grensen til ingenting.” (*Klassekampen* 9. februar 2013 s. 4)

“I sitt manifest *Reality Hunger* beskriver den amerikanske forfatteren David Shields hvordan han – i likhet med Karl Ove Knausgård, kunne vi legge til – med tiden har begynt å føle et regelrett ubehag i møte med litterær fiksjon. Han gir et forsvar for essaysjangeren vi gjenkjenner fra mye annen anti-roman-estetikk: “Den vanlige innvendingen mot essayet – at det er fragmentarisk og tilfeldig – forutsetter selv at totalitet er noe gitt og antyder at mennesket behersker denne totaliteten. Men essayet strever ikke etter å destillere fram det evige fra det forgjengelige; det søker snarere å gjøre det forgjengelige evig.” Slik Shields ser det, er essayet egnet til å behandle et utsnitt, en detalj, på en måte som er så litterært minneverdig at det blir preget inn i lesernes sinn for alltid. Essayet er ikke bundet av romansjangerens krav om *plot* og *handling*, men heller ikke av sakprosaens krav om å si noe allmenngyldig. Om essayet er *saklig* i betydningen at det tar for seg en avgrenset sak, kan det likevel gjøre det på en måte som inkluderer humoristiske, satiriske, ironiske, parodiske eller personlige elementer. Essayet *tenker* og *undersøker*, der romanen forteller og underholder. [...] Det er det *personlige* essayet jeg vil frem til, det er det som har noe ved seg, en stemme, som rammer meg mer enn stemmen til de fleste fiktive karakterer. Vår tids sosiale medier gjør det viktigere enn noensinne å skille mellom maskespill og oppriktighet. Den gode essayisten vet alt om det skillet.” (Espen Grønlie i *Morgenbladet* 30. november – 6. desember 2012 s. 48-49)

“Staffan Börjesson är förutom lärare på Polhemsskolan i Lund, en hängiven fågelkännare och jazzmusiker. Han har gett ut tre fågelböcker – *Ingen kan sitta som en grönsnabbvinge: om fjärilar, Nabokov och musik, Morkullans öga* samt *Fågelmusik: ett tema med variationer*. Författaren Staffan Börjesson fick Gerard Bonniers essäpris 2011 med följande motivering: “För en essäkonst som låter de precisa naturiakttagelserna berikas och intensifieras genom överraskande associationer till musik och litteratur”.” (<http://www.lund.se/Biblioteken/>; lesedato 18.06.12) I *Dagbladet* 22. mai 2012 ble Börjesson kalt “en av Nordens mest fornemme fugle-essayister” (s. 69).

“Hva kommer ut som essaysamlinger i Norge i dag? Selvsagt mye godt, som Liv Kjøltzows kresne samling av tekster om eget forfatterskap og noen få andre som hun er sterkt inspirert av. Kamplystne tekster som Kjartan Fløgstad’s “Brennbart”, og frimodige klassikerdrap som Eldrid Lundens “Kvifor måtte Nora gå?”. Også særegne dypboringer som Svend Kærup Bjørneboes “Jerusalem” og Anders Johansens “Samtalens tynne tråd” [...] Essayistikken skulle være det beste vi har av sakprosa. Den skulle føre norske tanker i retning av Montaigne og Bacon, minne oss om at vi har fostret Holberg, Undset og Georg Johannesen. I vitenskapelige analyser av essaygenren trekkes disse gylne pennene og kreative hodene frem, og fenomenet “essay” omtales som “å tenke seg om skriftlig”, “å skrive slik man samtaler med en god venn”, å reflektere kritisk og utprøvende over et vesentlig tema med gyldighet ut over dagen i dag. Forfatterens stemme skal være den sentrale i et essay, det skal være velformulert, men ellers kan teksten være på 4 sider eller 40, den kan være lærd eller journalistisk, klok eller naiv, og handle om nær sagt hva som helst så lenge man skriver med et visst alvor om vesentlige ting,

ikke agiterer ensidig, driver akademiske øvelser eller skriver nedlatende, pedagogisk og belærende.” (Arnhild Skre i <http://www.aftenposten.no/kultur/article1082757.ece>; lesedato 15.05.12)

“Den informale pseudoessayisten skriver godt, men kan ikke nok. Den formale pseudoessayisten kan nok, men vet ikke hvorfor han skriver. Pseudoessay er a) velskrevne tekster av uinteressante personer, eller b) datarike tekster om uinteressante fenomener.” (Georg Johannesen sitert fra Fagerlund 2010 s. 67)

Et forfatterskapsessay presenterer et forfatterskap. To eksempler på samlinger med slike essay er østerrikeren Stefan Zweigs *Tre mestere: Balzac – Dickens – Dostojevskij* (1920) og Tore Renbergs *På fest hos litteraturen* (2012) om Balzac, Lagerlöf og Laxness’ forfatterskap.

Susanne Christensens bok *En punkbønn: Musikk og aktivisme i Russland og Nord-Amerika* (2015) har blitt kalt “et personlig memoaessay ispedd en rekke lengre intervjuer.” (*Morgenbladet* 20. – 26. november 2015 s. 52)

Karin Sveens bok *Klassereise: Et livshistorisk essay* (2000) handler om hvordan tilgangen til høyere utdanning endret forfatterens liv. “I *Klassereise* forholder Sveen seg på en gang biografisk, filosofisk og samfunnsanalytisk til sitt tema, og tar leseren med på en reise gjennom ulike former for stedsopplevelse såvel som ulike former for språk. I 2008 kåret *Dagbladet Klassereise* til en av de 25 viktigste sakprosa-bøkene utgitt i Norge etter 2. verdenskrig. [...] Boken kan få noen hver til å nøste opp og revurdere sine livshistorier frem til den vi er i dag. [...] Den sosiale usikkerhetens vesen har ikke vært mye beskrevet tidligere, og Sveens mentale hjemløshet er klokt og modig skildret. [...] Med denne boka har hun ikke bare skrevet seg ut av sin egen forvirring, men også inn i den felles samtalen om hvem vi er og hvor vi kommer fra og hvorfor det er blitt som det er blitt i det nye Norge.” (<http://oktober.no/>; lesedato 24.04.12)

I *Klassereise* skriver Sveen: “Jeg håper jeg i løpet av dette skrivearbeidets langsomme gang og med den alltid nærværende leserens hjelp kan få den endelige teksten til å bli gjenstand for en felles *meddelelse*.” (s. 9) “Denne boka handler ikke om 'meg', men om de tanker jeg har gjort meg om å være forbundet med verden, steder og mennesker. [...] Likevel hender det jo, når jeg i samtaler med yngre venner formidler mine egne erfaringer fra tiårene etter andre verdenskrig eller traderer fortellinger fra århundrets første halvdel, at de ser spørrende på meg. Det overrasker dem at jeg hele tiden fortolker min individuelle livshistorie innenfor en sosial forståelseshorison. For dem er det like naturlig å glemme den samfunns-messige konteksten som for meg å huske den.” (s. 13)

Den kanadiske forfatteren Margaret Atwoods “bokessay *Payback: Debt and the Shadow Side of Wealth* [2008] kom ut bare tre uker etter at investeringsbanken Lehman Brothers ble slått konkurs høsten 2008. Sammenfallet var besynderlig –

nærmest urovekkende [...] I essayet diskuterer Atwood fenomenet gjeld på besnærende vis gjennom både biologi, mytologi, kriminologi og litteratur. [...] Boken forsøker hele tiden å utfordre og utvide vår forståelse av begrepet. Det er denne tanken om at gjeld representerer noe mer grunnleggende i tilværelsen enn boliglån og finanskriser, som inspirerte filmskaperen Jennifer Baichwal til å lage en filmadaptasjon av en svært lite filmatisk tematikk. I filmen veksler Baichwal mellom fire ulike historier: underbetalte mellomamerikanske tomatplukkere i Florida, blodhevn i Albania, oljekatastrofen i Mexico-gulven og en angrende vinningskriminell. Innimellom er intervjuer med blant andre økonomen Raj Patel, økosofen William Rees og klipp fra Atwoods forelesningsrekke om temaet. - Ingen av historiene var i boken, forklarer regissør Baichwal [...] De er i stedet manifesteringer av abstrakte ideer som Atwood diskuterer i essayet. Til sammen håper jeg de utgjør en meditasjon over hva gjeld betyr.” (*Morgenbladet* 11. – 17. mai 2012 s. 36)

Aage Storm Borchgrevinks *Forvandlinger: Fabler* (2014) inneholder “sju fortellinger og et essay, [...] Forlaget omtaler essayet som en tekst “om ideene bak” fablene. For meg blir “fasit”-essayet ganske ødeleggende for en fri, fabulerende lesning av de øvrige tekstene. Jeg skjønner at forfatteren ennå sitter med stoff og refleksjoner fra sitt forrige prosjekt, men som “hjelpetekst” i en bok som dette, blir det feil, og lesedestruerende.” (Janneken Øverland i *Klassekampens* bokmagasin 12. april 2014 s. 14)

Fotoessay er en undersjanger, f.eks. John Tordai og Harvey Morris’ *Into the Promised Land: Photo-essay Portraying Palestinian Life in the West Bank and Gaza Strip* (1991). “In simple terms, a photographic essay is a series of photographs that are meant to tell a story or evoke emotion. Photographic essays often present photographs chronologically, although this is not necessary. The main idea is that the essay relay a message of some sort, whether through photographs or a combination of photographs and text. Occasionally what works as a photographic essay can also turn into a film such as Edward Burtynsky’s *Manufactured Landscapes* and, arguably, some of Louis Malle’s early documentaries. However, if you’ve ever watched Malle’s (I’m sorry to say) rather stultifying film on a Renault factory in the early 1960s, you’ll see as well how some films might have been better left as photographic essays. The usual purpose of a photographic essay is to evoke some kind of response in the viewer. For this reason, photographic essays are often produced by photojournalists, as well as artists. They are frequently socio-cultural in nature, shining light on the plight of people, animals or the environment. They may also be purely descriptive – for example, documenting a process such as the demolition of a building, or the production of a play. The now-defunct *LIFE* magazine was long a master of this type of photographic essay.” (Sheila Singhal i <http://elephantaday.blogspot.no/2012/05/elephant-no-220-photographic-essay.html>; lesedato 04.01.13)

Rune Eraker, Laara Matsen og Espen Rasmussen redigerte i 2013 en samling fotoessay i *Norwegian Journal of Photography*. “Fotoessayet er en form vi lærer å kjenne i “Norwegian Journal of Photography”, som nå lanserer sin første utgave. Der får ti norske fotografer utforske et tema gjennom en serie på 15-30 fotografier. Ambisjonen er å styrke den visuelle historiefortellingen i Norge og utfordre rammene for dokumentarfotografiet. [...] Ungdomsliv i Finnmark er motivet i Andrea Gjestvangs fotoessay “Everybody knows this is nowhere”. Bildene viser hvordan ungdomstiden fortøner seg i små samfunn som ligger langt unna verdens navle, men likevel er preget av global mote og trender. Hettegensere, tatoveringer og graffiti har ikke her storbyen som ramme, men nordnorsk natur. Fotografiene setter ungdommen i forgrunnen og lar panoramiske landskap danne bakgrunnen. Mens noen viser oss ungdommenes “urbane” liv på landet, viser andre hvordan de deltar i fiske, jakt og reinsdyrdrift. Spenningen mellom tradisjon og modernitet framstår her som noe selvsagt, på samme måte som spenningen mellom uskyld og selvstendighet. Bildene er ganske begivenhetsløse – ungdommene står eller går – og de formidler den universelle følelse av stillstand og venting som kjennetegner ungdomstiden.” (*Klassekampens* bokmagasin 25. mai 2013 s. 20)

Fotografen Thomas Wågstrøm og forfatteren Karl Ove Knausgårds bok *Alt som er i himmelen* (2012) består av essay som blant annet handler om å gjenkjenne former i skyer. “Knausgård har skrevet essay til Thomas Wågstrøms fotografier av skyformasjoner. [...] Wågstrøms dramatiske foto i svart-hvitt av skyformasjoner viser nettopp denne flyktige bestandigheten. Vi kan ane en elefant, et Kittelsen-troll, en halv torso av en menneske. [...] Evige former som viser seg i et flyktig øyeblikk. Og her er han i selve kjernen av hva kunst dreier seg om: “Øyeblikksnærværet” – å gripe formen i flukt, så å si.” (*Dagbladet* 5. mai 2012 s. 54)

Et eksempel på et “visuelt essay” er britiske Sue Coes “Monkey Business” (1997). Tekst og bilder ble skapt etter at Sue besøkte et forskningssenter i White Sands i delstaten New Mexico i USA. Der var hundrevis av sjimpanser blitt infisert med HIV-viruset og sperret inne i små bokser. En annen visuell sjanger er videoessay. Den norske lyrikeren Paal-Helge Haugen er portrettert “i et “videoessay” av kollegaen Terje Dragseth. *Dolkaren* vises på Litteraturfestivalen på Lillehammer i ettermiddag, der både Haugen og Dragseth er til stede for å fortelle om arbeidet med filmen. Det dreier seg om en alternativ dokumentar, med glidende overganger mellom musikk, naturbilder og intervju. I fred og ro får Haugen gjøre rede for egen poetikk og praksis.” (*Aftenposten* 28. mai 2010 s. 2) Hvis ekstramaterialet på en DVD inneholder “kortfilmer” om mange ulike aspekter ved innspillingen av en film, kalles det av og til for et filmessay.

“Essayfilm[:] Hybridform som blander dokumentar- og fiksjonsgrep. Begrepet ble første gang brukt av avantgarde-kunstneren og filmskaperen Hans Richter i 1940, men sjangeren har økt i popularitet i nyere tid. Chris Marker har vært svært viktig for stilens utvikling. [...] For øvrig er Marker mest kjent for dokumentariske

filmessays, en sjanger som øker i popularitet. Norske tv-seere har kunnet følge skotske Mark Cousins' essayserie *The Story of Film*, og her hjemme er det særlig kvinnelige filmessayister som har utmerket seg, som Margreth Olin (*Kroppen min*, 2003) og Anja Breien (*Fra tyggegummiens historie*, 2012). Typisk for sjangeren er kryssklipping mellom film, stillbilder og iblant animasjon, med en reflekterende og ofte humoristisk voiceover som legges i munnen på filmskaperen eller en oppdiktet figur. Chris Marker var viktig for utviklingen av essayfilmen, og mange mener at han oppfant den.” (*Morgenbladet* 28. november – 4. desember 2014 s. 44) En essayfilm kan gjennom eksperimentell-kunstnerisk utforming bidra til realitetsrefleksjon (Ritzer og Schulze 2016 s. 259).

Den irske fotografen og regissøren Brian Cross' dokumentarfilm *Keepintime: Talking Drums and Whispering Vinyl* (2000) fungerer som et filmessay, som “begins with a series of still photos of the aging drummers [blant andre Roy Porter og Earl Palmer]. Onscreen text provides biographical details about each musician and makes clear the intention behind this meeting. “[W]e brought them together,” the text reads, “to talk about old times, to listen to how their work has influenced the hip hop generation and to play if they so desired. LA's Kings of the beats were to meet LA's Kings of beat juggling.” [...] The words “make a loop out of it” themselves are sampled and turned into a loop, blurring the lines between the film's form and content. The word “funk,” spoken by James Gadson, receives similar treatment. This audio sample is repeated (often with the addition of digital reverb for added emphasis) at key moments in the film. The emphasis on sampling, so integral to turntablism and to hip hop culture generally, is extended to the visual content of *Keepintime* as well. Video footage of the encounter is juxtaposed with onscreen text and with a series of still photographs of the musicians. Coupled with the film's sound design, this dense layering of visual information creates an audio-visual remix of the encounter analogous to the musical remixes created by turntable practitioners such as Babu, JROCC, and Cut Chemist.” (<http://www.jessestewart.ca/media/keepintime.pdf>; lesedato 19.12.14)

Den svenske forfatteren Stig Dagermans *Tysk höst* (1947) er en slags sjangerhybrid. “*Tysk höst* er et eksempel på hvor vellykket kombinasjonen av reiseskildring og essayistikk kan bli. Et godt essay er som en krukke som rommer mer enn det er plass til.” (*Aftenposten* 5. juli 2009 s. 12) Artiklene stod på trykk i den svenske avisen *Expressen* før Dagerman utga dem samlet som bok. Den danske forfatteren Carsten Jensen er kjent for sine reisessay.

Sindre Kartvedt ga i 2010 ut *La-la-land*, som dreier seg om Los Angeles. “Mange kulturpersoner, forfattere, skjønnånder og sjarlataner legger seg til en egen by å ha. En annen by enn der de er fra, en by de kan drukne seg i, spille seg i, orientere seg i og deretter formidle. Flere forlag har hatt serier som presenterer forfatteres byer – Dublin, Istanbul, Lisboa, Granada, Berlin. Felles er bøkernes løfte om ikke å være banal reiseguide. Forfatterne legger stor vekt på at de vet mer enn man kunne forvente og at de ikke vil røpe alt. Like mye som slike bøker handler om byene, er

de portretter av en positur. Det er jeg-et i byen de forteller. [...] Alt kan brukes i slike patriotiske prosjekter. En helt normal tur på et brukmarked for bygningsdeler blir til et nærmest kosmisk spill om illusjoner og forfall. Det er usystematisk og påståelig, og til tider minner forfatteren mer om en klassisk komedies storskrytende kaptein enn om en utsendt reporter. Kartvedt har en voldsom trang til å pumpe opp objektet sitt. Byen er ikke bare en by, et produkt av mennesker – den har en egen sjel, en egen vilje og bevissthet: “[det] ligger i L.A.s DNA å framstille”, “Los Angeles tenkte allerede på seg selv som verdensby”.” (*Morgenbladet* 4. – 10. juni 2010 s. 39)

“A fact of modern publishing history is the virtual disappearance of the essay as a salable commodity (I mean the essay, not the “article”). If you want to raise a laugh in a publisher’s office, enter with a manuscript collection of essays on all sorts of subjects. And if you want to raise an even louder laugh, contrive that your essays have a moral tendency, even if they stop short of aspiring to promulgate wisdom. The more we attend to what’s going on in the travel book between the wars, the more we perceive that the genre is a device for getting published essays which, without the travel “menstruum” (as Coleridge would say), would appear too old-fashioned for generic credit, too reminiscent of Lamb and Stevenson and Chesterton. Thus the travel books of Aldous Huxley, a way of presenting learned essays which without exotic narrative support would find no audience. Thus also the performances of Douglas and of Osbert Sitwell, who, for all his defects, has thought long and hard about the essayistic elements in the travel book and has coined for it the eccentric term *discursion*, as in his titles *Discursions on Travel, Art and Life* (1925) and *Winters of Content and Other Discursions on Mediterranean Art and Travel* (1950).” (Fussell 1980 s. 204)

Jon Michelets bok *Mappa mi: En beretning om ulovlig politisk overvåkning* (2011) inneholder blant annet en gjennomgang av “alle dokumentene fra overvåkingen av ham på 70- og 80-tallet. [...] Imidlertid gjør Michelet i denne boka mer enn bare å legge fram materialet og heve en indignert pekefinger. Han får til noe ganske genialt: innholdet i mappa blir skjelett i et selvbiografisk prosjekt. Ved å lese og omtale de enkelte dokumentene i mappa, forteller han om livet han levde i disse åra. Viktige år, spennende år – både for ham og oss. Og han stopper ikke ved det selvreflekterende, han bruker dokumentene til allmenne refleksjoner om både tidsbestemte og tidløse emner. Det blir en slags avslappet, politisk essayistikk.” (*Dagbladet* 28. januar 2011 s. 60)

Den amerikanske forfatteren Norman Mailers bok *Advertisements for Myself* (1959) har blitt kalt “en aggressiv fiksjons- og essaycollage” (*Morgenbladet* 16. – 22. november 2007 s. 39).

Den amerikanske forfatteren David Foster Wallaces essaysamling *Consider the Lobster* (2005) handler blant annet om den konservative politikeren John McCains valgkamp, og Wallace følger den “med typisk ambivalens: Uansett hvor nitid han

studerer McCain kan han ikke bestemme seg for om han virkelig er den beundringsverdige *real thing* [som] Wallace, som andre velgere, ønsker seg, eller om hans tilsynelatende ekthet og autenticitet bare er resultat av smart retorikk og god markedsføring.” (*Morgenbladet* 24. – 30. juni 2011 s. 37)

Den amerikanske forfatteren Rebecca Solnits bok *Menn forklarer meg ting* (på norsk 2016) setter “ord på den lettere nedlatende og selvhøytidelige måten enkelte menn, men ikke så rent få, har en tendens til å ville øse av sine innsikter over et nært sagt hvilket som helst tema. Dette på tross av at det ikke finnes noen grunn til tro at kvinnen de snakker med ikke allerede er deres overmann, for ikke å si overkvinne, på området. Solnits beskrivelse ble etter hvert legendarisk, og med det var begrepet *mansplaining* født. Tittlelessayet er ikonisk, og velskrevet humoristisk, men i denne lille men svært sterke samlingen essay slås det også an en mer alvorlig tone der mansplainingen bare skraper overflaten av dypere kvinnefiendtlige strukturer. Her viser Solnit fram den systematiske volden og trakasseringen av kvinner som viser seg i forskjellige typer maktutøvelse, om det dreier seg om unge kvinner som forsvinner i Mexico, campusvoldtekter, eller den franske topp-politikeren Strauss-Kahns overgrep på en svart stuepike på et hotellrom i New York. Rebecca Solnit (f. 1961) er en amerikansk, historiker, aktivist, og forfatter av femten bøker om bl.a. landskap, miljø, kunst og politikk. Solnit regnes som en av verdens skarpeste essayister og kan med denne essaysamlingen tilføye feministisk ikon til merittlisten.” (<https://www.bestsellerklubben.no/>; lesedato 18.11.16)

Hanna Andrea Kraugeruds bok *Halvt avmektig i lenestolen: Tre historieløse essays om Ibsen* (2006) ble av forlaget annonsert som “feillesninger og avsporinger”. Om boka sa Kraugerud: “Å lese en tekst handler i stor grad om at man leser sine egne fordommer inn i den. Bruker man dette som inspirasjon, står man friere. Jeg kan leke med tekstene fordi jeg slipper å forholde meg til historiske, biografiske og intensjonsbaserte begrensninger.” (*Morgenbladet* 15. – 21. september 2006 s. 30) Mange andre har også utgitt essay om forfattere, f.eks. Jan Inge Sørbo med *Høstet på himlens skråninger: 7 essay om Arnold Eidslott* (1996).

Litteraturprofessor Per Thomas Andersens bok *Til stede* (2013) er en essaysamling som vektlegger menneskets fysiske tilstedeværelse i verden. “Til tross for at filosofen Martin Heideggers begrep om menneskets “væren-i-verden” danner et viktig premiss for essayene, er Andersen likevel kritisk til hvordan fenomenologene bruker steder utelukkende som “filosofiske forestillinger og metaforer”. Innledningsvis foreslår han derfor å bytte ut det abstrakte “eksistens” med “eksisted”, og i tråd med forsettet velger han seg ut seks konkrete steder – gata, broen, oljeplattformen, helligstedet, asylsenteret og børsen – som titler på essayene så vel som utgangspunkt for drøftingene sine. Andersen nyttegjør seg alt fra tenkningen til Zygmunt Bauman og Michel Foucault til John Maynard Keynes' og Friedrich Hayeks motstridende økonomiske modeller, og stilen er i essayets ånd assosierende. [...] Som en følge av dette tar essayene til tider form som kollasjer eller spredte notater, mer enn de synes å være skrevet fram som en følge av

forfatterens påtrengende digresjoner. [...] Verdt å framheve er også begynnelsen på de tre første essayene som alle innledes så å si i fugleperspektiv. Når Andersen skriver at duene i Nørrebrogade “har en krås som kan male næringsstoffer ut av småstein om det skulle knipe”, og hvordan maten som “flakser ut av bilvinduene” i trafikken på Øresundsbrua nærmest forvandler måker til kråker, er dette konkrete observasjoner som også fungerer som metaforer for disse essayenes tematikk for øvrig. Her utnytter Andersen sjangerens frie, undersøkende form til det fulle.” (*Dagbladet* 18. november 2013 s. 47)

I Kjell Madsens *Soloppgang på Bromo* (1997) har forfatteren ifølge forlaget skrevet om uro, mørke og klarhet i “essays i ulike stilformer”. Den amerikanske forfatteren Jonathan Lethem publiserte i 2007 essayet “The ecstasy of influence”, et essay som er et flettverk av sitater.

Den franske forfatteren Marcel Prousts romanserie *På sporet av den tapte tid* (1913-27) har delvis sin opprinnelse i Prousts essay “Mot Sainte-Beuve” og inneholder dessuten mange essayistiske partier om kjærlighet, utroskap, homoseksualitet, konversasjon og kunst (Zima 2012 s. 9). Karl Ove Knausgårds roman *En tid for alt* (2004) begynner med femti sider essayistisk tekst. Geir Pollens roman *Raskolnikovs hus* (2010) inneholder lange essayistiske partier om tsarinaen Katharina den store, om russisk litteratur, om raritetskabinett m.m. Den tsjekkiske forfatteren Milan Kunderas *Langsomheten* (på norsk 1996) er en essayistisk roman.

De svenske regissørene Fredrik Wenzel og Henrik Hellström lagde i 2009 filmen *Man tänker sitt*. Denne filmen “er noe så usjenert som et løst sammensatt filmessay med sitater fra den amerikanske dikteren, naturelskeren og transcendentalisten Thoreau (1817-1862), lest av et elleve år gammelt barn (Sebastian Eklund). [...] Det er urealistisk at et barn formulerer seg på en slik måte, men det er ikke urealistisk at et barn har et slikt klarsyn: En evne til å gjennomskue virkeligheten og lese situasjoner på et intuitivt sett. Det er svært vanskelig å lyve til et barn. [...] For oss [regissørene] handler det om å vende blikket innover og se det som er stygt, ubehagelig, rart og uforklarlig i jeget.” (*Morgenbladet* 6. – 12. november 2009 s. 28) På tysk brukes sjangerbetegnelsen essayfilm.

Øyvind Rimbereids *Lovene* (2015) inneholder en del “som spenner over nesten 70 sider og bærer tittelen “Hva veier en urett? Lex humana”. Diktet er en betenkning over rettshistorien fra det babylonske kongeriket anno ca. 1750 f. Kr. og frem til i dag. Slik sett fører det tankene hen på didaktiske langdikt av den typen som ble skrevet før vårt nåværende, romantiske poesisyn ble dominerende – for eksempel Chr. B. Tullins “Om Søefartens Oprindelse og Virkninger” fra 1760.” *Lovene* har blitt oppfattet som “en inspirert fornyelse av lyrikksjangeren: *det essayistiske langdiktet*.” (Frode Heimich Pedersen i *Morgenbladet* 23. – 29. oktober 2015 s. 52-53)

Andre eksempler:

Cathi Hanauer (red.): *The Bitch in the House: 26 Women Tell the Truth about Sex, Solitude, Work, Motherhood and Marriage* (2002) – “15 women speak boldly and passionately about choices they've made – about sex, children, love and work – and explore what's working and what is not”

Francis J. Kovach og Robert W. Shahan: *Albert the Great: Commemorative Essays* (1980)

Gisle Selnes' *Det fjerne kontinent: Essays om America [sic] og andre fremmede fenomener* (2010) – handler om (Sør-)Amerika som det fjerde kontinent og “løfter frem den norske litteraturens marginale fjerde genre: essayet” (fra forlagets reklame).

“Freud called himself a scientist, but he will survive as a great essayist like Montaigne or Emerson” (Bloom 1995a s. 2-3).

Tom Bissels bok *Extra Lives: Why Video Games Matter* (2010) er en samling essay og artikler der forfatteren “bruker skildringen av egne spillopplevelser som grunnlag for det som delvis er en kritikk, delvis en feiring av måten historier fortelles i dataspill.” (*Dagbladets* fredagsmagasin 3. september 2010 s. 22)

Litteraturprofessor Arne Melberg redigerte i 2013 boka *Essayet*, og boka inneholder bl.a. fire essay om essay skrevet av Melberg.

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>